

Dariusz Lewandowski

Kościół św. Andrzeja Apostoła w Gosławicach : geneza i historia

Studia Włocławskie 7, 319-330

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. DARIUSZ LEWANDOWSKI

KOŚCIÓŁ ŚW. ANDRZEJA APOSTOŁA W GOSŁAWICACH GENEZA I HISTORIA

Gosławice, będące obecnie peryferyjną dzielnicą Konina, swą historią sięgają czasów średniowiecza, kiedy to były samodzielnym grodem. Ostatnie ślady tego prastarego grodziska uległy zniszczeniu w drugiej połowie XX w., gdy na jego terenie powstawała odkrywkowa kopalnia węgla brunatnego.¹

Pierwsza wzmianka piśmienna o Gosławicach pochodzi z 1280 r., kiedy to były one własnością rodu Godziembitów. Z innego dokumentu pochodzącego z połowy XIV w. można wnioskować, że charakterystycznym imieniem rodowym Godziembitów wywodzących się z Gosławic jest „Łaszcz” lub „Łaskarz”.² Z Gosławicami, które pozostawały własnością tego rodu aż do końca XVII w., byli związani między innymi Andrzej Łaskarz, biskup poznański (1414-1426), Andrzej Lubrański, sędzia kujawski, i Jan Lubrański, biskup poznański (1498-1520).

W tej historycznej osadzie wznosi się kościół parafialny p.w. św. Andrzeja Apostoła będący jednym z ciekawszych zabytków architektury sakralnej w Polsce. Należy on do niezbyt licznej grupy kościołów o planie centralnym i pod względem inwencji architektonicznej może być porównywany jedynie z dwusłupowymi kościołami wznoszonymi z fundacji króla Kazimierza Wielkiego.

Fundacja

Do naszych czasów nie zachował się akt erekcyjny kościoła; zaginął on prawdopodobnie w czasie wojen szwedzkich, na co wskazuje zapis z wizytacji przeprowadzonej w 1791 r. przez ks. Jozafata Andrzeja Murzynowskiego.³ W dokumencie pochodzącym z 1418 r. wzmiankowany jest proboszcz z Gosławic, którego zawezwano do Gniezna,⁴ co sugeruje, iż musiał istnieć w tym czasie kościół parafialny.

Nieco późniejszy dokument, z 25 kwietnia 1441 r., mówiący o zapisie dokonanym na rzecz kościoła parafialnego w Gosławicach, wraz z kaplicą

mansjonarską, dziesięciny snopowej należącej do stołu biskupiego, wspomina również fundatorów świątyni, Andrzeja Łaskarza Gosławskiego (1362-1426), biskupa poznańskiego, i jego bratanka Jana z Lichenia, wojewodę brzeskiego.⁵ Przywilej ten potwierdzony został 13 marca 1647 r. przez biskupa Wincentego Kota z Dębna.⁶

Z zapisu zawartego w *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego wynika, że od początku fundacji świątyni w Gosławicach proboszczowi przysługiwał tytuł prepozyta, gdyż przy tym kościele było czterech mansjonarzy mianowanych przez proboszcza. Utrzymanie kościoła i duchowieństwa zapewniały legaty poczynione przez fundatorów, które obejmowały cztery łany pola, ogród, place przy kościele, młyn, prawo połowu ryb w jeziorze oraz prawo wyrębu budulca w lasach.⁷

Informacje o fundacji kościoła w Gosławicach potwierdza wizytacja z 1782 r., przeprowadzona przez kanonika Józefa z Dorposza Dorpowskiego,⁸ oraz wspomniana wyżej wizytacja z 1791 r. przeprowadzona przez ks. Jozafata Andrzeja Murzynowskiego.⁹

Problem z fundacją kościoła w Gosławicach pojawia się także w schematyzmach diecezjalnych z XIX w., w których jako fundator występuje biskup Andrzej z Bnina, a jako data fundacji 1444 r.¹⁰ Jest to najprawdopodobniej błąd redakcyjny, gdyż Andrzej z Bnina był biskupem poznańskim w latach 1439-1479, co odpowiada podanej dacie fundacji, lecz posługiwał się herbem „Łodzią”, który co prawda pojawia się w wystroju świątyni w Gosławicach, ale w dzisiejszej północnej kaplicy (pierwotnie był to skarbiec w kondygnacji nad zakrystią), co nie licowałoby z pozycją fundatora świątyni. Trudno też przyjąć, że biskup poznański fundował kościół parafialny w archidiecezji gnieźnieńskiej w miejscowości, z którą nie był w żaden sposób związany.¹¹ Późniejsze schematyzmy jako fundatora podają biskupa Andrzeja Lubrańskiego, a jako czas rozpoczęcia budowy kościoła datę około 1418 r.¹² Najprawdopodobniej także i tutaj nastąpiła pomyłka, gdyż w historii archidiecezji poznańskiej nie było biskupa Andrzeja Lubrańskiego, a Jan Lubrański używający herbu „Godziemba” był biskupem poznańskim w latach 1498-1520.

Pewnym problemem jest także datacja gosławickiej fundacji biskupa Andrzeja Łaskarza. Jako termin „ad quem” należy przyjąć datę śmierci biskupa Andrzeja, czyli 1426 r. Termin „post quem” jest trudniejszy do ustalenia, gdyż dokument z 1418 r. wspominający proboszcza z Gosławic nic nie mówi o świątyni. Zapewne jakiś kościół w Gosławicach już wówczas istniał.

Z biografii fundatora¹³ oraz z założenia architektonicznego kościoła parafialnego w Gosławicach wynika, że Andrzej Łaskarz w latach 1409-1410 odbył pielgrzymkę do Ziemi Świętej z wujem, biskupem Piotrem Wyszem,

w towarzystwie dwóch bożogrobców z Miechowa i opata tynieckiego Mścisława.¹⁴ Przed 1415 r. wiele podróżował, między innymi odwiedził Rzym, dwukrotnie był na Węgrzech. Prowadził bardzo aktywną działalność dyplomatyczną na dworze krakowskim, z ramienia którego posłował do Państwa Zakonnego. W latach 1415-1418 Andrzej Łaskarz wraz z polską delegacją przebywał w Konstancji na Soborze Powszechnym.¹⁵

Pomocą przy dacie może być założenie rezydencjonalne wzniesione opodal kościoła również z fundacji Andrzeja Łaskarza, w czasie gdy był biskupem poznańskim, a więc między 1414 a 1426 r.¹⁶ Rezydencja ta, która swym rozplanowaniem nawiązywała do założeń typowych dla Państwa Zakonnego, należała do najbardziej rozwiniętych i przełomowych w dziejach średniowiecznych zamków polskich. Powszechnie przyjmuje się, że wzniesiona została w latach 1420-1426, gdyż jak podaje Jan Długosz w *Rocznikach*, biskup Andrzej Łaskarz zmarł na zamku w Gosławicach.¹⁷

Trudno przypuszczać, przyjmując za pewnik fundację biskupa Andrzeja, że budowę, zarówno kościoła jak i zamku, realizowano w czasie jego nieobecności w ojczyźnie. Wiadomo, że biskup przebywał na terenie diecezji po powrocie z Soboru w Konstancji, co nastąpiło w marcu 1418 r.¹⁸ Prawdopodobnie obie fundacje powstawały równocześnie, wykorzystując wspólny plac budowy i warsztat budowlany. Jednocześnie należy pamiętać o tym, że zasadna być może teza o dokończeniu budowy kościoła, już po śmierci biskupa Andrzeja Łaskarza, przez jego bratanka Jana z Lichenia, który w niektórych dokumentach figuruje jako współfundator.¹⁹

Historia kościoła

Fundacja poczyniona na utrzymanie kościoła oraz mansjonarzy upadła na początku XVII w. Pogorszyła się w związku z tym sytuacja duchowieństwa parafialnego i stan samej świątyni. Jak zauważa to w wizytacji Wincenty de Seve w 1609 r., nie ma już przy kościele w Gosławicach żadnych mansjonarzy.²⁰ W połowie XVII w. następuje nieomal całkowity upadek parafii. Wizytacja dokonana w 1653 r. przekazuje informację o zaistnieniu poważnego zatargu o majątek kościelny, w wyniku którego, odniósłszy obrażenia, zmarł ówczesny proboszcz parafii, ks. Marcin Cichosz.²¹

Okolo 1660 r. dziedzic Gosławic Konstanty Lubrański odebrał kościołowi majątek fundacyjny, a wszystkie dokumenty potwierdzające przywileje zniszczył. Spowodowało to całkowity upadek parafii i kościoła, który stał się filią sąsiednich parafii – Lichenia i Morzysławia. Przez pewien czas kościół w Gosławicach był także obsługiwany przez kamedułów z pobliskiego Bieniszewa. W drugiej połowie XVII w. kościół znacznie ucierpiał na

skutek wojen szwedzkich. Skutkiem tego opustoszała świątynia, pozbawiona niemal całkowicie dachów, powoli popadła w ruinę.²²

W 1720 r. na mocy testamentu Konstancji z Babskich Kadzidłowskiej kościół parafialny w Gosławicach otrzymał zapis powiększający jego fundusze, które pozwoliłyby na jego odbudowę.²³ Jednakże zadanie to zrealizowano dopiero w latach 1755-1775 staraniem nowego właściciela Gosławic, Józefa Łackiego, podkomorzego brzesko-kujawskiego. Reaktywował on dawne fundacje na uposażenie proboszcza i mansjonarzy. Z jego funduszy przeprowadzono gruntowny remont kościoła, podczas którego naprawiono mury, gotyckie szczyty aneksów zmieniono na barokowe o wykroju esownicowym ozdobione parami pilastrów dźwigającymi profilowane odcinki gzymsów i łukowe zwieńczenia. Oszklono na nowo okna, naprawiono dachy i wprowadzono barokowe wyposażenie wnętrza.²⁴ W tym czasie zniesiono także dwukondygnacyjny podział w północnym aneksie stanowiącym pierwotnie zakrystię oraz skarbiec, tworząc w ten sposób drugą kaplicę boczną. Od wschodu do prezbiterium dobudowano nową zakrystię, która zakłóciła dotychczasowy regularny plan krzyża. Dobudowa ta pozwoliła na ujednoczenie wnętrza i nadanie mu symetrii.²⁵

W trakcie realizacji remontu w 1771 r. powstały pożar spowodował popękanie murów świątyni i zniszczenie dachu; tymczasowo pokryto go strzechą, którą w późniejszym czasie zastąpiono gontami. Ściany obwodowe zwieńczone zostały nowymi, tynkowanymi gzymsami. W takim kształcie kościół Św. Andrzeja w Gosławicach dotrwał do początku XIX w.

Protokół wizytacji dokonanej w 1791 r. oprócz omówionych wyżej zagadnień związanych z fundacją kościoła w Gosławicach zawiera także schematyczny plan kościoła z wyrysowanym kształtem okien i wpisanymi dedykacjami znajdujących się w nim ołtarzy, których oprócz ołtarza głównego było wówczas sześć: św. Józefa w kaplicy północnej, św. Andrzeja w kaplicy południowej, a w nawie na ścianach między aneksami od strony północnej św. Antoniego oraz Matki Bożej, od południa św. Franciszka oraz św. Anny. Na szkicu tym brakuje adnotacji o tytule ołtarza głównego oraz zarysu nowej, wówczas już istniejącej, zakrystii dobudowanej od wschodu na przedłużeniu prezbiterium.²⁶

Kolejną gruntowną restaurację kościoła w Gosławicach przeszedł w 1801 roku kosztem hrabiego Melchiora Łackiego, który także powiększył jego uposażenie.²⁷ Około 1819 r. nowi właściciele Gosławic, hrabiostwo Kwilecycy, sfinansowali kolejną restaurację kościoła.²⁸

Od początku swego istnienia parafia Gosławice znajdowała się na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej, jednakże gdy granice diecezji dostosowano

do porozbiorowych granic państwowych na mocy bulli Piusa VII *Ex imposta nobis* z 30 czerwca 1818 r., znalazła się ona na terenie ówczesnej diecezji kalisko-kujawskiej, czyli włocławskiej.²⁹

Następny remont, polegający zasadniczo na przywróceniu kościołowi św. Andrzeja pierwotnego, gotyckiego wyglądu, przeprowadzony został za czasów proboszcza ks. Michała Majewskiego, w latach 1898-1900. Poprzedziły go prace badawcze przeprowadzone przez Władysława Łuszczkiewicza. Oprócz kwerendy archiwalnej prof. Łuszczkiewicz sporządził opis kościoła, choć niezbyt dokładny w kwestii sklepień, z których opisał jedynie sklepienie kruchty i korpusu. Ten znany polski starożytnik zajął się także analizą stylistyczną układu przestrzennego i źródeł jego inspiracji. Wykonał szereg rysunków, które stanowią pierwszą, dość dokładną i cenną, inwentaryzację rysunkowo-pomiarową całej gosławickiej świątyni.³⁰

W czasie regotyżacji na przełomie XIX i XX w. przebudowano zakrystię z 2 połowy XVIII w., pochodzące z tego samego czasu barokowe szczyty i sygnaturkę, nadając im cechy neogotyckie. W miejsce tynkowanego, barokowego fryzu wieńczącego mury obwodowe wprowadzono ceglany fryz arkadkowy, rozbudowano oprofilowanie portali wejściowych, zamurowano okna w zamknięciach aneksów bocznych oraz położono nowy dach. Przelicowano ślad po nie zachowanej tablicy erekcyjnej, znajdującej się niegdyś nad wejściem głównym, i przebito kolisty otwór okienny doświetlający empore nad kruchtą. W prezbiterium przebudowano sklepienie dodając nowe, ozdobne stiukowe żebra. Być może w tym czasie także zostały przebudowane sklepienia bocznych kaplic.³¹ We wnętrzu usunięto wystrój barokowy i wprowadzono trzy drewniane architektoniczne ołtarze neogotyckie z obrazami namalowanymi w latach 1902-1904 przez Józefa Buchbindera i neogotycką ambonę koszową z baldachimem. Zachowany do dziś ołtarz główny poświęcony jest Matce Boskiej Różańcowej, ołtarz w kaplicy północnej św. Józefowi, a ołtarz w kaplicy południowej Matce Boskiej Częstochowskiej.³²

W XX w. kościół Św. Andrzeja kolejno remontowano w latach 1953-1954 oraz 1981-1988. Ostatni remont przeprowadzony został w latach 1995-1996. Wykonano wówczas nową sygnaturkę i zmieniono jej konstrukcję nośną. Przeprowadzono kompleksowy remont dachu i wzmocniono mury świątyni, wymieniono także wewnętrzne instalacje i zamontowano osiem nowych witraży.³³

Opis obiektu

Kościół Św. Andrzeja w Gosławicach jest świątynią gotycką, orientowaną, murowaną z cegły w wątku gotyckim z użyciem zendrówki oraz detalu kamiennego z wapienia. Nawa wzniesiona na planie foremnego ośmioboku

z dwuprzęsłowym, prosto zamkniętym prezbiterium od wschodu, dwiema kwadratowymi kaplicami od północy i południa oraz kruchtą od zachodu.

Aneks północny pierwotnie dwukondygnacyjny, w przyziemiu mieścił zakrystię, a jego druga kondygnacja mieściła skarbiec lub emporę kolatorską. Dwie cylindryczne wieżyczki schodowe, nakryte stożkowymi hełmami, służące komunikacji z wyższymi kondygnacjami, w narożniku między nawą i kruchtą od południa łączy przyziemie z dzisiejszą emporą organową, oraz między nawą i kaplicą północną od zachodu łącząca pierwotnie zakrystię z kondygnacją skarbcia.

Do prezbiterium, od wschodu przylega prostokątna zakrystia dobudowana w 2 połowie XVIII w. z wydzielonym przedsionkiem i skarbcem. Prezbiterium skomunikowane z zakrystią otworem wejściowym o prostym zamknięciu, znajdującym się z boku ołtarza głównego.

Aneksy boczne skomunikowane z nawą szerokimi, ostrołukowymi arkadami wchodzącymi pod sklepienia nawy. Okna zamknięte łukiem ostrym o skośnych gładach, osadzone w szerokich, płytkich niszach o wykroju łuku ostrego. Nawa nakryta żebrowym sklepieniem palmowym wspartym na ośmiobocznym centralnie usytuowanym słupie z ciosów kamiennych. Kaplica południowa nakryta sklepieniem żebrowym o układzie ośmioramiennej gwiazdy. W kaplicy północnej i przyziemiu kruchty zachodniej sklepienia krzyżowo-żebrowe z trójdzielnymi żebrami wpisany.

Prezbiterium nakryte sklepieniem gwiazdzistym z nałożonymi profilowanymi żebrami ze stiuku i żebrzem przewodnim. Wsporniki sklepień wykonane z wapienia, ozdobione rzeźbionymi herbami rodów polskich. W kruchcie zwornik sklepienny ozdobiony głową Chrystusa.

Ściany kościoła wznoszą się na ceglany cokole o krawędzi podkreślonej ceglany profilem. Prezbiterium o przęsłach wydzielonych szkarpami o jednym uskoku, przy zamknięciu wschodnim szkarpy ukośne. W kruchcie z trzech stron ostrołukowe otwory wejściowe obwiedzione tynkowanym profilem. Wejście główne wiodące w przyziemie kruchty ujęte po bokach pilastrami ustawionymi „na romb”, zwieńczonymi pinaklami z kwiatonami spiętymi ponad wykrojem otworu profilowaną wimpergą.

Mury obwodowe kościoła z zewnątrz rozczłonkowane umieszczonymi naprzemiennie prostokątnymi i ostrołukowymi blendami. Blendy ostrołukowe z łukami obwiedzionymi profilowaną cegłą. Ściany zwieńczone tynkowanym fryzem i arkadkowym gzymsem koronującym z profilowanej cegły. Szczyty aneksów neogotyckie trójkatne, ozdobione ostrołukowymi blendami, ujęte czworobocznymi sterczynami, ozdobionymi płycinami, zwieńczonymi pinaklami z kwiatonami. W dobudówce mieszczącej zakrystię okna ostrołuko-

we, pomieszczenia nakryte sklepieniami krzyżowo-żebrowymi. Dobudówka wzniesiona na ceglany cokole. W północnej ścianie ostrołukowy otwór wejściowy. W ścianie wschodniej dwa okna ostrołukowe. Ściany zwieńczone ceglany fryzem opaskowym i gzymsem koronującym. Narożniki dobudówki ujęte sterczynami analogicznymi jak szczyty kościoła. Szczyt trójkątny w środkowej części ozdobiony dwiema ostrołukowymi i kolistą blendą, ujętymi lizenami przechodzącymi w sterczyny.

Czworoboczna wieżyczka sygnaturki, w całości pokryta blachą miedzianą, umieszczona centralnie nad oktagonem nawy, nakryta daszkiem namiotowym. Dachy aneksów siodłowe połączone ze sobą połączeniami dachów pulpitowych nakrywających nawę. Również nad dobudówką dach siodłowy. Wszystkie dachy pokryte dachówką ceramiczną.

Zagadnienie pierwowzoru kościoła Św. Andrzeja

W dobie średniowiecza, w całej chrześcijańskiej Europie, za miejsce najświętsze i najcenniejsze uważano bazylikę Grobu Pańskiego w Jerozolimie, której budowę rozpoczęto wkrótce po Soborze w Nicei w latach 325-326. Poświęcenie bazyliki odbyło się w 335 r., w trzydziestolecie rządów cesarza Konstantyna. Świątynia ta była zespołem czterech budowli położonych przy cardo Aelia Capitolina, połączonych ze sobą i obwiedzonych wspólnym murem. Do tego monumentalnego założenia wiodła brama o trzech wejściach. Pierwszą część fundacji cesarza Konstantyna tworzyło szerokie portykowe atrium, stanowiące otwarty narteks przed pięcionawową bazyliką wzniesioną nad grota, w której znaleziono relikwie Krzyża. Nawę środkową bazyliki kończyła głęboka eksedra z dwunastoma kolumnami, zwieńczona półkopułą. Otwarte od zachodu nawy boczne prowadziły na miejsce Golgoty, czyli dziedziniec otoczony z trzech stron portykami. Ostatnią część zespołu stanowił hemicykl z trzema eksedrami osłaniający Grób Pański określany nawą „Anastasis”, ponieważ było to także miejsce Zmartwychwstania Chrystusa. Niestety zespół tych konstantyńskich budowli nie zachował się do naszych czasów, gdyż został zniszczony przez Arabów w 1009 r.³⁴

Jedyny znany dziś plan świątyni Grobu Chrystusa wzniesionej przez Konstantyna w Jerozolimie narysował iryjski mnich, Adoman z Hy, żyjący w latach 623/624-704, na podstawie ustnej relacji galijskiego biskupa Arculfa, szkiców przez niego wykonanych na woskowych tabliczkach oraz innych wcześniejszych źródeł. Sporządzony w dziele *De locis sanctis*, powstałym około 680 r., topograficzny opis „Anastasis” zilustrowano rysunkami, które przedstawiają plany tej świątyni z elementami przekrojów. Opis Grobu Chrystusa akcentuje kolisty plan jako zasadniczą cechę tej budowli i trzy ołtarze,

pomijając nawet umiejscowienie ich w absydach z prostokątnym opłaszczeniem.³⁵

Od V w. w Kościele zachodnim wzorem wschodnim zaczęto wznosić budowle centralne, głównie jako budowle sepulkralne. Pierwsze budowle centralne wznoszone jako kopie jerozolimskiego Grobu Pańskiego zaczęły się pojawiać w Europie w okresie ottońskim. Praktyka ta rozpowszechniła się szczególnie w dobie wypraw krzyżowych, które podejmowano pod hasłem oswobodzenia Grobu Chrystusa. W tym czasie powszechnym stało się pragnienie posiadania kopii jerozolimskiej „Anastasis”. Trzeba jednocześnie pamiętać o specyficznym dla średniowiecza rozumieniu pojęcia kopii i koncepcji podobieństwa, które było pojmowane w sposób bardzo swobodny, co sprawiało, że kopia niejednokrotnie była jedynie ideowym nawiązaniem do pierwowzoru.³⁶

Różnorodne realizacje architektoniczne, które pretendują do miana kopii „Anastasis”, powszechnie powstawały w całej niemal Europie aż do początku XIV w. Zazwyczaj ich fundatorzy przy wyborze planu odwołują się do jerozolimskiego pierwowzoru przez opisy miejsc świętych, schematyczne plany Adomana z Hy. Czasami odbywano nawet specjalne pielgrzymki do Ziemi Świętej w celu dokonania pomiarów i zdjęcia planu z oryginału. Bywa też, że do miana kopii „Anastasis” pretendują kaplice i niewielkie kościoły wzniesione na planie krzyża, konsekrowane pod wezwaniem Świętego Krzyża lub przechowujące jego relikwie. Do grona najstarszych realizacji tego typu należą między innymi: kaplica św. Maurycego w Konstancji, rotunda w Tagernsee, Mittelzel na wyspie Reichenau, kaplica św. Mangena w Sankt Gallen, mauzoleum św. Ulricha w Wieselburgu an der Erlaut, kościół Najświętszej Panny Marii, Św. Piotra i Św. Andrzeja w Padeborn czy też kościół Św. Jana na górze Krukenburg koło Helmarshausen.³⁷

Wiadomo, że biskup Andrzej Łaskarz w latach 1409-1410 pielgrzymował do Ziemi Świętej i zapewne miał okazję oglądać jerozolimską „Anastasis”, którą odbudowali krzyżowcy w 1048 r. W czasie odbudowy zmienił się wówczas nieco jej wygląd, gdyż od wschodu dodano czwartą absydę, nad obojściem zbudowano galerię i całość nakryto stożkową kopułą.³⁸ Jednakże rozplanowanie gosławickiej kopii „Anastasis” sugeruje, że podejmując się tej fundacji jako bezpośrednim wzorcem posłużył się jakąś już istniejącą europejską kopią Grobu Pańskiego, które również mógł oglądać podczas swoich podróży.

Z wyżej wymienionych realizacji biskup Andrzej Łaskarz Gosławski na pewno widział kaplicę św. Maurycego w Konstancji, znajdującą się przy tamtejszej katedrze, kiedy przebywał na Soborze, który odbywał się tam w latach

1414-1418. Jest to jedna z najstarszych zachowanych kopii „Anastasis”. Wzniesiona została z fundacji biskupa Konstancji Konrada około 960 r. po jego powrocie z drugiej pielgrzymki do Ziemi Świętej. Wzniesiona wówczas rotunda miała 11,3 m średnicy i około 8 m wysokości, przylegały do niej cztery, nieomal kwadratowe w planie, aneksy rozmieszczone zgodnie z osiami północ-południe, wschód-zachód. W jej wnętrzu zbudowano imitację Grobu Chrystusa. Taka forma rotundy z krzyżowymi aneksami w uproszczeniu odpowiada schematowi planu konstancyńskiej „Anastasis”. Różnicę stanowi brak obejścia wydzielonego wieńcem kolumn, kwadratowe rozplanowanie absyd i zwiększenie ich liczby do czterech. Nawiązaniem do jerozolimskiego wzoru jest także średnica kaplicy w Konstancji stanowiąca nieomal dokładnie połowę średnicy części centralnej „Anastasis”.³⁹

W czasie gdy w Konstancji odbywał się XVI Sobór Powszechny, w już zgotycyzowanej ottońskiej kaplicy św. Maurycego znajdował się powstały między 1260 a 1280 r. figuralny Grób Pański wykonany przez warsztat sztrasburski.⁴⁰ Tę gruntowną modernizację w formach klasycznego gotyku przeprowadzono około 1300 r. Powiększone wówczas aneksy przemianowano na kaplice: Najświętszej Maryi Panny, św. Błażeja i św. Sylwestra. Ściany korpusu, pomiędzy kaplicami przepruto dwoma trójdzielными oknami z maswerkami, poszerzono także wejścia do kaplic, nadając im wykrój ostrołukowy. Część centralną zasklepiono ośmiodzielnym kopulastym sklepieniem żebrowym.⁴¹

Zapewne szczęśliwie odbyta pielgrzymka do dalekiej Ziemi Świętej była dla Andrzeja Łaskarza powodem do poczynienia w rodzinnych Gośławicach fundacji upamiętniającej to wydarzenie. Sposób rozplanowania wzniesionej świątyni, wskazujący na konstancjańską proveniencję założenia kościoła św. Andrzeja w Gośławicach, zdradza także drugi motyw tej fundacji, którym niewątpliwie był udział w Soborze Powszechnym. Biskup Andrzej Łaskarz odegrał ważką rolę w obradach soborowych: jako członek komisji do spraw wiary, należał do grona ojców soborowych domagających się potępienia nauki Jana Husa. Zastąpił również jako najlepszy mówca z grona polskich delegatów. Pragnienie upamiętnienia udziału w tak ważnym wydarzeniu, jakim był Sobór w Konstancji, ilustruje wystrój heraldyczny kościoła gośławickiego. Na wspomnikach sklepień znajduje się do dziś 26 herbów, z których prawie wszystkie można odnieść do członków polskiej delegacji na Sobór w Konstancji.⁴²

Program heraldyczny

Na wspomnikach sklepiennych w prezbiterium umieszczony został herb Królestwa Polskiego – Orzeł Biały, a także króla Władysława Jagiełły – Krzyż Jagielloński, królowej Anny – herb rodowy węgierskich hrabiów Cylejskich

(trzy pasy poziome oraz trzy gwiazdy w trójkąt w układzie szachownicy czteropolowej), herb Andrzeja Łaskarza – Godziemba, Wojciecha, biskupa krakowskiego i kanclerza koronnego – Jastrzębiec, biskupa wrocławskiego Jana Pelli z Niewiesza – Pomian. W ośmioboczej nawie widnieje zwieńczony krzyżem herb Mikołaja Trąby, arcybiskupa gnieźnieńskiego i pierwszego prymasa Polski – Trąba, Jana Goździckiego – Topór, Zawiszy Czarnego – Sulima, Piotra Wolframa, scholastyka gnieźnieńskiego – Przeginia, Jerzego Gedygolda – Leliwa, Stanisława Merskiego – Doliwa, Janusza z Tuliszkowa, kasztelana kaliskiego – Dryja, Mirosława z Brudzewa, proboszcza gnieźnieńskiego – Nałęcz. Na wspornikach sklepienia w kaplicy południowej umieszczony jest herb Pawła Włodkowica – Dołęga, Jerzego Gojlimina – Dębno, Piotra ze Skąły – Poraj, oraz nie przyporządkowany herb Junosza. W dzisiejszej kaplicy północnej, w jej dawnej drugiej kondygnacji, znajduje się herb papieża Marcina V – Kolumna, Piotra Wysza, biskupa poznańskiego – Leszyc (Łaska), Jana z Lichenia lub Mikołaja z Kik – Godziemba, oraz trudny do przypisania herb Łódzia. Najprawdopodobniej, w nieistniejącej dziś zakrystii, w dolnej kondygnacji aneksu północnego znajdowały się nie zachowane kolejne cztery wsporniki sklepienne, podobnie w przyziemiu aneksu zachodniego, gdzie istniejące dziś sklepienie nie jest pierwotnym. Spośród herbów widniejących na wspornikach sklepienia rozpiętego nad emporą muzyczną jedynie Nowinę można przypisać Mikołajowi z Sepna, pozostałych herbów Ogończyk (Ogon), Janina i Grzymała nie można połączyć z konkretnymi uczestnikami polskiej delegacji soborowej.⁴³

Program heraldyczny, zwłaszcza zaprezentowany w części prezbiterialnej, ma także silny kontekst polityczny, jest on ilustracją sympatii politycznych biskupa poznańskiego, Andrzeja Łaskarza, będącego zwolennikiem stronnictwa prowęgierskiego, którego filarem była królowa Anna, druga żona Władysława Jagiełły. Wiele ze znajdujących się w kościele w Gosławicach herbów rodowych można odnieść do wybitnych polskich dyplomatów związanych z kręgami prowęgierskimi, którzy po załamaniu się polityki polsko-węgierskiej w 1423 r. zostali odsunięci od czynnego życia na arenie międzynarodowej.⁴⁴

Oprócz niewątpliwego motywu upamiętnienia pielgrzymki do Ziemi Świętej oraz udziału w Soborze w Konstancji, nie można pominąć kontekstu ideologicznego. Biskup Andrzej Łaskarz będący bezkompromisowym obrońcą wiary, walczącym z krzewiącym się husytyzmem, zarówno na Soborze powszechnym, jak i po powrocie do kraju w diecezji poznańskiej, także przez poczynioną w Gosławicach fundację zmanifestował swoje przywiązanie do Kościoła. Wzniesienie w początkach XV w. kopii „Anastasis” o archaizują-

cym programie formalnym, staje się przywołaniem idei wypraw krzyżowych, których celem było wyzwolenie Grobu Chrystusa i całej Ziemi Świętej od pogan. Kościół Św. Andrzeja w Gosławicach staje się w pewnym sensie wezwaniem do podjęcia nowej krucjaty, pozostającej w zgodzie ze średniowiecznym postulatem walki z niewiernymi Saracenami, przewidującym możliwość przeniesienia tego chrześcijańskiego obowiązku na cel łatwiejszy do osiągnięcia, którym było zwalczanie ruchu husyckiego.⁴⁵

* * *

Kościół gosławicki będący niewątpliwie kopią jerozolimskiej „Anastasis”, w średniowiecznym znaczeniu tego pojęcia, pomimo pewnego zapóźnienia ideowo-formalnego doczekał się naśladownictwa w postaci kościoła parafialnego w Miszewie Murowanym wzniesionym w latach 1441-1446 z fundacji Jakuba Jaszczółdowica, prepozyta kapituły płockiej.⁴⁶ Pomimo licznych przekształceń i przebudów, dokonanych na przestrzeni sześciuset lat istnienia, świątynia ta pozostaje wspinałym pomnikiem historii upamiętniającym osobę fundatora. Jej ciekawe założenie architektoniczne, bogate w treści, jest także świadectwem wiary i kunsztu artystycznego minionych pokoleń Wielkopolan.

PRZYPISY

¹ *Diecezja włocławska 2000*, Włocławek 2001, s. 351; A. Grzybowski, *Kościół w Gosławicach. Zagadnienie genezy*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 16(1971), s. 270.

² *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski* (dalej: KDW), t. 3, Poznań 1879, s. 146, nr 1415.

³ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (dalej: AAG), ACons. E 20, s. 51.

⁴ KDW, t. 5, Poznań 1908, s. 269, nr 281.

⁵ Tamże, s. 653, nr 678.

⁶ AAG, ACons., A 129, fol. 268-269.

⁷ J. Łaski, *Liber beneficiorum*, t. 1, Gniezno 1880, s. 229; W. Łuszczkiewicz, *Przyczynek do historii architektury murowanych kościołów wiejskich w Polsce średniowiecznej. Skreślił na podstawie swych badań i zdjęć rysunkowych...*, „Sprawozdania Komisji Historii Sztuki” 6(1900), s. 266.

⁸ AAG, ACons., E 23, k. 308 v.

⁹ AAG, ACons. E 20, s. 51.

¹⁰ Zob. np: *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis Dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis pro Anno Domini 1877*; *Catalogus [...] pro Anno Domini 1878*.

¹¹ W. Łuszczkiewicz, *Przyczynek...*, dz. cyt, s. 265.

¹² *Catalogus [...] pro Anno Domini 1906*, s. 35.

¹³ J. Krzyżaniakowa, *Łaskarz Andrzej z Gosławic*, w: *Wielkopolski słownik biograficzny*, Poznań 1981, s. 430-431.

¹⁴ J. Łojko, *Idea fundacji kościoła w Gosławicach a dyplomacja polska na początku XV wieku*, „Rocznik Koniński” 6(1978), s. 10-14.

- ¹⁵ Tamże; A. Grzybkowski, *Kościół w Gosławicach...*, dz. cyt., s. 274; tenże, *Kościół w Gosławicach i Miszewie jako pośrednie „kopie Anastasis”*, w: tenże, *Między formą a znaczeniem. Studia z ikonografii architektury i rzeźby gotyckiej*, Warszawa 1997, s. 127.
- ¹⁶ A. Rogalanka, Zamek w Gosławicach powiat Konin, Dokumentacja historyczna, mps. Archiwum PKZ w Warszawie, s. 14-15.
- ¹⁷ A. Miłobędzki, *Zarys dziejów architektury w Polsce. Wydanie drugie poprawione i uzupełnione*, Warszawa 1968, s. 84; A. Rogalanka, *Zamek w Gosławicach...*, dz. cyt., s. 14.
- ¹⁸ K. Piotrowicz, *Andrzej Łaskarz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Kraków 1935, s. 105.
- ¹⁹ A. Grzybkowski, *Kościół w Gosławicach...*, dz. cyt., s. 274-275.
- ²⁰ Tamże; zob. J. Łaski, *Liber beneficiorum*, dz. cyt., przypis na s. 231.
- ²¹ AAG, ACons., E 20, s. 46.
- ²² W. Łuszczkiewicz, *Przyczynek...*, dz. cyt., s. 266.
- ²³ A. Grzybkowski, *Kościół w Gosławicach...*, dz. cyt., s. 275.
- ²⁴ Zob.: AAG, ACons., E 23, k. 308 v.
- ²⁵ A. Grzybkowski, *Kościół w Gosławicach...*, dz. cyt., s. 276; *Architektura gotycka w Polsce*, red. T. Mroczko, M. Arsyński, t. 2, Warszawa 1995, s. 88.
- ²⁶ AAG, ACons., E 20, s. 42.
- ²⁷ W. Łuszczkiewicz, *Przyczynek...*, dz. cyt., s. 266.
- ²⁸ A. Grzybkowski, *Kościół w Gosławicach...*, dz. cyt., s. 275.
- ²⁹ R. Filipiński, *Obecne i dawne granice diecezji włocławskiej*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 18(1924), s. 107; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 18-24, nadbitka, Lublin 1969, s. 238.
- ³⁰ W. Łuszczkiewicz, *Przyczynek...*, dz. cyt., s. 264-268.
- ³¹ A. Grzybkowski, *Kościół w Gosławicach...*, dz. cyt., s. 279.
- ³² *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce* (dalej: KZSwP), t. 5, z. 8 [9], Warszawa 1952, s. 4; *Diecezja włocławska 2000*, dz. cyt., s. 351.
- ³³ Tamże.
- ³⁴ Filarska B., *Początki architektury chrześcijańskiej*, Lublin 1983, s. 78.
- ³⁵ *O miejscach świętych*, przekł. pol. P. Iwaszkiewicz, w: *Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej (VI-VIII w.)*, Kraków 1996, s. 275-357.
- ³⁶ A. Grzybkowski, *Kościół w Gosławicach...*, dz. cyt., s. 288-290.
- ³⁷ Tamże, s. 122-125.
- ³⁸ A. Grzybkowski, *Kościół w Gosławicach i Miszewie...*, dz. cyt., s. 123-124.
- ³⁹ Tamże, s. 121.
- ⁴⁰ A. Grzybkowski, *Kościół w Gosławicach...*, dz. cyt., s. 305.
- ⁴¹ Tenże, *Kościół w Gosławicach i Miszewie...*, dz. cyt., s. 126-127.
- ⁴² Zob. tamże, s. 127.
- ⁴³ W. Łuszczkiewicz, *Przyczynek...*, dz. cyt., s. 268; KZSwP, t. 5, z. 8 [9], dz. cyt., s. 4; A. Grzybkowski, *Kościół w Gosławicach...*, dz. cyt., s. 301-303, il.: 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29; tenże, *Kościół w Gosławicach i Miszewie...*, dz. cyt., s. 127-128, il.: 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19; poszczególne herby zob. J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993, s. 110, 113, 114, 117, 124, 133, 136, 140, 147, 171, 175, 186, 194, 200, 205, 230, 233, 243, 265, 278, 280.
- ⁴⁴ J. Łojko, *Idea fundacji...*, dz. cyt., s. 20-21.
- ⁴⁵ E. Maleczyńska, *Ruch husycki w Czechach i w Polsce*, Warszawa 1959, s. 408; A. Grzybkowski, *Kościół w Gosławicach...*, dz. cyt., 307-308.
- ⁴⁶ KZSwP, t. 10, z. 15, Warszawa 1992, s. 60-61.